

SOKCSEVITS DÉNES

A FÜGGETLEN HORVÁT ÁLLAM ÉS MAGYARORSZÁG 1941-BEN

A diplomáciai elismerés

A második világháború utáni jugoszláv történetírás alapján a mai olvasó nehezen kaphat objektív képet az 1941 és 1945 között fennállott horvát államalakulat történetéről, még kevésbé megalakulásának körülményeiről, alapítóinak indíttatásáról és arról, miként viszonyult a horvátság 1941 áprilisában az új államhoz. Ugyancsak a legutóbbi időig a világ csak az usztasák rémtetteiről olvashatott vaskos jugoszláv kiadványokat, melyek szerzői mélyen hallgattak a másik fél-felek (csetnikek, s különösen a partizánok) által elkövetett hasonló méretű tömeggyilkosságokról. Ugyanakkor a horvát emigráció kiadványainak nagy része görcsösen igyekezett megszépíteni a megszépíthetetlen múltat.

A horvát állam megalakulását 1941-ben természetesen nem lehet elvonatkoztatni a tengelyhatalmak Jugoszlávia elleni agressziójától, s nem lehet spontán népi akciónak nevezni, ahogyan azt egyes horvát emigráns szerzők tették, de nem is lehet megérteni, ha nem helyezük bele a horvát függetlenségi törekvések évszázados küzdelmeinek összefüggésébe. A horvát nemzeti ideológiát a múlt század harmincas éveitől kezdve áthatja a függetlenségi eszme burkolt vagy nyílt formája.¹

Ebben az összefüggésben is kell vizsgálni a délszláv egység eszméjének megjelenését Gajék illír mozgalmaiban. Ez az ideológia tulajdonképpen Horvátország Bécstől és Pesttől (illetve 1848 előtt Pozsonytól) való függetlenedését volt hivatott szolgálni. Ljudevit Gaj és követői azért hangoztatták a délszláv népek testvéri egységét, mert úgy ítélték meg, hogy a horvátok maguk képtelenek megszabadulni a magyar és osztrák uralomtól. Mivel ez volt az illírismus létrejöttének fő motivációja, s a délszláv testvérnépekre a mozgalomnak elsősorban ezért lett volna szüksége, nem csoda, ha sem a szerbek, sem a szlovénok körében alig talált követőkre. Különösen az előbbieket fogadták idegenkedve az illír gondolatot, s a későbbiekben a jugoszláv eszmét, hogy azután a 20. században, amikor a horvátok elvetették az egység hagyományt, Belgrád, majd a jugoszláv kommunista elit uralmi céljainak leplezésére felhasználják. Az előbb említett indokok egyben megmagyarázzák, miért keletkezett minden jugoszláv egység gondolat a 19. században horvát földön, így a strossmayeri jugoszlavizmus és a szerb–horvát koalíciós idők vagy a Jugoszláv Bizottság horvát tagjainak egységtörekvései is. Ugyanakkor már a 19. században, pontosabban 1861-ben a horvát saborban Ante Starčević és Eugen Kvaternik révén megjelent a horvát függetlenségi eszme nyílt formában is, és különösen Starčević politikai munkássága révén a múlt század utolsó harmadában a horvát nemzeti ideológia alaptézisévé vált. Eugen Kvaternik, a hivatalos forradalmár pedig 1871-ben a horvát függetlenség megteremtése céljából felkelést próbált meg kirobbantani. Ez utóbbi katonai szempontból nem vált veszélyessé a Monarchia számára, de ideológiai hatása jelentős volt. Meg kell említeni, mert Kvaternik és társai az újkori horvát történelem folyamán először proklamálták Horvátország teljes függetlenségét.

A horvát függetlenség gondolata megjelent az első világháborúban is, amikor Frano Supilo – felismerve Pašić és a szerbek hegemonisztikus törekvéseit – kivált a Jugoszláv

Bizottságból és a horvát állam megteremtése érdekében memorandumot intézett az antant hatalmakhoz. Miután Sándor trónörökös és a szerb hadsereg aktív közreműködésével Belgrád terveinek megfelelően alakult meg az első Jugoszlávia (SZHSZ Királyság), a Stjepan Radić vezette Horvát Parasztpárt köreiben lelt otthonra ismét a függetlenségi gondolat, bár a későbbiek folyamán Radić hajlott a kompromisszumra (föderalizmus) is. Radić meggyilkolása és a sándori királyi diktatúra bevezetése után jelent meg az európai politikai színpadon az a radikális horvát politikai erő, amely minden áron és minden eszközzel (értsd: terrorista merényletek) a horvát függetlenség megvalósítására tört. Ez Ante Pavelić Usztasa Forradalmi Szervezete, illetve Mozgalma volt. Pavelić a starčevići Jogpárt utódszervezetének volt a vezetője, s ideológiájára is eleinte a starčevići-kvaterniki eszmék hatottak. Szervezete alapításakor még nem nevezhető nyíltan fasiszta alakulatnak, nagymértékben a ma is létező szélsőségesen nacionalista terrorszervezetekre hasonlított.² Szeparatista mozgalomként persze kénytelen volt támaszt keresni a jugoszláv állam ellenfeleinél, s hamarosan segítséget is kapott, elsősorban Mussolini Olaszországtól, illetve kisebb részben a revíziós törekvései miatt a szomszéd államok gyengítésében érdekelt Magyarországtól. Olasz hatásra közeledett azután Pavelić a fasiszmushoz, hogy azután hatalomra kerülve már a náciizmus fajúldozó gyakorlatának is teret engedjen Horvátországban.

Az első Jugoszláviára jellemző nagyszerb hegemonizmus és Sándor király véres diktatúrája főszerepet játszott abban, hogy a német támadás idején a horvátság döntő többsége egyáltalán nem érezte magáénak a jugoszláv államot és megkönnyebbüléssel fogadta annak gyors összeomlását. Ez magyarázza meg a horvát lakosság viszonyát a bevonuló német csapatokhoz, s ezért sikerült az egyébként csekély társadalmi bázissal rendelkező usztasáknak 1941. április 10., a Független Horvát Állam (NDH) kikiáltása után elfogadtatni a horvátság zömével az új államalakulatot. A horvát tömegek üdvözölték a Belgráddal való szakítást, s csak később tudatosult bennük, hogy az usztasa állam nem egészen az, amiről ők maguk és a megelőző horvát generációk álmodtak, s szembefordulva a rezsimmel, sokan csatlakoztak a partizánokhoz.

Csak az ismertetett tények után térhetek rá az 1941-es magyar–horvát viszony taglalására. A két világháború közötti magyar külpolitika irányát és mozgásterét köztudottan meghatározta a trianoni békeszerződés által létrehozott határok revíziójára irányuló törekvések. Ennek érdekében Magyarország igyekezett külső támogatók keresése mellett a Magyarország ellen szövetségbe (kisantant) tömörülő szomszéd országokat belső ellenzékük támogatásával gyengíteni. A magyar vezető körök már 1920-ban kapcsolatba léptek az akkori emigráns horvát monarchistákkal, majd később Stjepan Radić parasztpártjával, s 1929-ben az usztasákkal is.³ A Gömbös-kormány idején szorosabb kapcsolatok jöttek létre Magyarország és az usztasa mozgalom között (ekkor létesült a hírhedt Janka-pusztai kiképzőtábor), de Pavelićék mozgalmanak fő támogatója Olaszország maradt, sőt usztasa körök jó kapcsolatokat építettek ki a hitleri Németországgal is. Ugyanakkor azonban Magyarország már a marseille-i merénylet előtt megkezdte usztasa kapcsolatainak részleges, majd szinte teljes felszámolását, s újra a parasztpártra próbált építeni.⁴ A harmincas évek második felében Németország erősen közeledett Jugoszláviához, s hasonló okokból Olaszország is talonba tette – internálta – az usztasákat. Miután azonban 1941. március 27-én az angolok biztatására Simović tábornok megbuktatta a háromhatalmi egyezményhez csatlakozó Cvetković-kormányt, a németeknek és az olaszoknak újra eszébe jutottak az usztasák. Mussolini 1941. március 29-én személyesen találkozott Pavelićcel, míg Ribbentrop személyes kiküldötte, Ed-

mund Veesenmayer és Walter Malletke Zágrábba utazott, ahol miután tárgyalta Vladimír Mačekkel, a Horvát Parasztpárt vezetőjével, másnap találkozott a Zágrábban élő usztasákkal. Ezek a tárgyalások vezettek el végül ahhoz az akcióhoz, amely 1941. április 10-én zajlott le. A német támadás után négy nappal a lépést Veesenmayerrel egyeztető Slavko Kvaternik kikiáltotta a Független Horvát Államot.⁵

Ezeket az ismert eseményeket másként magyarázta a horvát emigráns sajtó, s az utóbbi időben néhány, a korszakról szóló horvátországi kiadvány is. Nevezetesen a horvát állam 1941-es létrejöttében Magyarországnak tulajdonítanak döntő szerepet. Így pl. Milan Blažeković a Független Horvát Állam nemzetközi státusáról írott tanulmányában,⁶ vagy Kazimir Katalinić Argumenti, illetve Radjanje države (Az állam születése) című könyveiben.⁷ Mindketten azt állítják, hogy a horvát állam létrehozására először Horthy tett javaslatot Hitlernek, s Horthy volt az, aki 1941. április 10-én megfogalmazott és 11-én közzétett kiáltványában elsőként ismerte el (de facto) a horvát államot. Ezeket az állításokat mindketten arra alapozzák, hogy Magyarországnak szüksége volt Jugoszlávia megtámadásához Horvátország létrejöttére, vagyis Jugoszlávia megszűnésére. Az utóbbi állítás megfelel a tényeknek, a magyar kormánynak tényleg szüksége volt ilyen casus bellire. Túl azon hogy a két horvát szerző érzésem szerint a valóságosnál jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít a korabeli Magyarország nemzetközi politikára gyakorolt hatásának, sok más tény is cáfolni látszik azt, hogy Magyarországnak ilyen sok köze lett volna az usztasák hatalomra jutásához. Először is, Pavelićre Hitler figyelmét Mussolini hívta fel még március 28-án a Führerhez küldött választáviratában.⁸ Két nappal később, március 30-án Ribbentrop érdeklődött Sztójay berlini magyar követnél a horvát ügyekről. Felvilágosítást kért Pavelić, valamint Maček szervezeteiről. Sztójay válaszában Maček pártját befolyásosabbnak mondta, de megemlítette Pavelićet is.⁹ Másnap Bárdossy külügyminiszter Sztójajnak írt táviratában határozotlan kijelentette, hogy „Pavelić szervezeteire vonatkozólag a német kormány az olasz kormánytól kaphat felvilágosítást – tekintettel arra, hogy Pavelić az olaszok illegális szervezeteinek vezetője... Mačekkel zágrábi konzulunk útján kapcsolataink vannak, és így Horvátország felé semmilyen illegális szervezettel nem szándékozom operálni.”¹⁰ Ennek megfelelően a magyar kormány Bartók László magyar konzulon keresztül április 1-jén megüzente Mačeknek, hogy a magyar kormány „teljes megértéssel nézné a horvát szuverenitásra irányuló törekvéseket”.¹¹ Igen ám, csakhogy Veesenmayer tárgyalásai Mačekkel nem jártak sikerrel, mert a horvát pártvezér angolbarát volt és egyáltalán nem hitt a németek győzelmében.¹² A németek ugyan később is próbálkoztak Mačeknél,¹³ de az idő sürgetett, s Veesenmayer gyorsan megkereste a Németország-hoz húzó usztasákat Zágrábban. Április 10-én azután Veesenmayer Slavko Kvaternikkel együtt ment be a zágrábi rádióba, ahol utóbbi beolvasta az NDH megalakulását kimondó nyilatkozatot. A németek végül elfogadták Pavelić személyét is. Ezzel kapcsolatban idézném Sztójajnak Bárdossyhoz írt április 11-i keltezésű számjeltáviratát: „[Ribbentrop] közölte, hogy Mačeket elejtették, mert jugoszlávokkal paktált. Pavelić kellő időben helyszínen lesz és Kvaternikkel együttműködik. Úgy látom, e tekintetben minden elő van készítve és megbeszélve az olaszokkal.”¹⁴

Az előbb említett horvát szerzők állítását Magyarországnak a horvát állam létrehozásában játszott meghatározó szerepéről még inkább megcáfolja Jodl vezéreztársának március 27-én az olasz vezérkarnak a német főparancsnokság nevében tett javaslata, melyben ez áll: „A jugoszláv államterület belpolitikai szétverése érdekében minden tekintetben elébe kell menni a horvát függetlenségi törekvéseknek, és a horvátokat mint

a tengely barátait kell kezelnünk.”¹⁵ Ebből egyértelművé válik, hogy a németek máj Horthy válaszában március 28-i megérkezése előtt állást foglaltak a horvátok Jugoszláviából való kiválása mellett, s a magyar vezetés április 10–11-én csak kihasználta a kínálózó casus bellit. Ami a konkrét diplomáciai elismerést illeti, azzal Magyarország megvárta Németország és Olaszország egyeztetett lépését (előbbieket április 15-én, Magyarország április 22-én).

A pavelíci horvát államot az említettekén kívül még néhány, a tengelyhez közel álló (vagy megszállás alatt levő) állam ismerte el: így Szlovákia, Bulgária, Románia, Finnország, Dánia, Spanyolország, Japán, Mandzsukuo és Thaiföld. Argentína csak ígéretet tett az elismerésére, de nem realizálta, a Vatikán pedig csak de facto volt hajlandó elismerni, de jure továbbra is fenntartotta kapcsolatait a jugoszláv emigráns kormányral. Érdekességként viszont végezetül megemlíteném, hogy a Horvát Kommunista Párt egykori titkára, Ante Ciliga állítása szerint Sztálin a berlini szovjet követségen keresztül felajánlotta Benzon horvát követnek, hogy elismeri a horvát államot, sőt állítólag elküldte ügynökét Zágrábba a kommunista vezetőkhez, hogy szándékairól értesítse őket. Tito, Kardelj és Djilas azonban határozottan elvetették ennek lehetőségét, ráadásul állítólag Pavelić sem fogadta el az ajánlatot, így a szovjet elismerésből nem lett semmi.¹⁶ Természetesen ez a szovjet lépés még a Molotov–Ribbentrop-paktum jegyében folyó szovjet–német barátkozás utolsó szakaszában történt. Mindenesetre érdekes firtora lett volna a történelemnek, ha szovjet részről valóban sor kerül az NDH diplomáciai elismerésre.

Magyarország és az NDH viszonya 1941 áprilisától egészen július 21-ig, a Muraköz státusának megváltoztatásáig (a magyar katonai közigazgatás bevezetéséig) igen szívélyes volt, ezután azonban érezhetően megromlott, és a tervezett nagyszabású gazdasági és egyéb együttműködésből semmi sem lett.¹⁷

Végezetül talán érdekes lenne megvizsgálni, hogy az említett horvát emigráns szerzők állításukat Magyarország kihangsúlyozott szerepéről a Független Horvát Állam létrejöttében milyen forrásra alapozzák. Magyarország szerepének ekkora fontosságát először Mladen Lorković, az NDH akkori külügyminisztere tulajdonított a zágrábi *Spremnost* című lapban 1944 áprilisában,¹⁸ az usztasa állam megalakulásának harmadik évfordulóján. Tudni kell azonban, hogy ekkortájt Lorković Ante Vokić hadügyminiszterrel együtt Horvátország háborúból való kiugrását készítette elő, a horvát állami-ság pusztá létének megmentése céljából. Talán nem megalapozatlan a feltételezésem, hogy Lorković ebben a cikkében tudatosan igyekezett kisebbiteni a náci Németország szerepét az NDH megalakulásában, s ezért tulajdonított Magyarországnak nagyobb szerepet a valóságosnál. Lorković és Vokić kísérlete nem sikerült, Pavelić letartóztatta összeesküvő minisztereit, s a leopoglavi börtönbe szállította, ahol 1945-ben, az NDH összeomlása előtti napokban mindkettőjüket legyilkolták egykori harcostársaik.¹⁹

Nem tudjuk, mit hozhatott volna egy sikeres horvát kiugrás és szakítás a német szövetségessel. Ekkorra ugyanis a Szovjetunió is egyértelműen Titóék és Jugoszlávia feltámasztása mellett volt, míg Anglia korábban is a status quo ante quem híve volt.

Lorkovićsal kapcsolatban még egy érdekes információt érdemes közölni. Akárcsak más vezető usztasa személyiségek (Benzon, Budak, Kvaternik), Lorković is már a háború kitörése előtt szoros kapcsolatban állott vezető német körökkel. Erről érdemes idézni Bartók László zágrábi magyar diplomata egy 1939. október 6-i jelentését: „Az itteni német főkonzul nagy reményeket fűz Lorković itteni működéséhez, s azt hiszi, hogy a szeparatisták között előkelő szerepet fog játszani. Úgy látom, német kollégám-

nak előre jelezhetők Lorković határátlépését és figyelmét felhívták arra is, hogy Lorkovićnak német származású felesége van. Német kollégám egyébként a horvát nacionalista mozgalom közeli akcióba lépését várja.”²⁰

Mindebből kiderül, hogy noha a német kormány hivatalosan jó kapcsolatot tartott fenn Belgráddal, az usztasák tevékenységét hallgatólagosan mégis támogatta, tudott róla, sőt diplomatái útján is kapcsolatban állt velük. Ezért azután 1941 áprilisában Németországnak voltaképpen nem volt szüksége Magyarország tanácsaira és közvetítésére, hogy a Horvát Parasztpárttal folytatott tárgyalások kudarca után az usztasákkal vegye fel a kapcsolatot.

Jegyzetek

- 1 *Dinko Šokčević*: Ideja hrvatske neovisnosti kroz povijest. Hrvatski glasnik, 1991–92.
- 2 Sem az usztasák 1932-es (mások szerint 1929-ből származó) pártprogramja, sem a második világháború előtti uszta kiadványok nem tartalmaznak nyíltan fasiszta vagy náci eszméket.
- 3 A horvát ellenzék és a magyar kormánykörök kapcsolatait az 1920-as években Kristóffy József ismertette. *Kristóffy J. : A magyar–horvát kapcsolatok az 1920–26-os években.* illetve: Horvát–magyar kapcsolatok 1927-től. Kézirat. Magyar Országos Levéltár.
- 4 *Ormos Mária*: Merénylet Marseille-ben. Budapest, 1984. 115–116.
- 5 Erről részletesebben: *Bogdan Krizman*: Ante Pavelić i ustaše. Zagreb, 1978., illetve *Franjo Tudjman*: Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji, 1918–1941. Zagreb, 1993.
- 6 *Milan Blažeković*: Proces protiv nadbiskupa Stepinca i međunarodni status NDH (1941–45). In: Stepinac mu je ime. Zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata. Zagreb, 1991. I. kötet, 323–368. M. Blažeković szerint „...megalapozott az a vélemény, hogy a horvát állam elismerésénél Magyarország játszott elsőrendű szerepet”.
- 7 *Kazimir Katalinić*: Argumenti. NDH, BiH, Bleiburg i genocid. Buenos Aires–Zagreb, 1993., illetve *K. Katalinić*: Radjanje države. NDH, Tito, „hrvatsko proljeće” i 1991. Buenos Aires–Zagreb, 1994.
- 8 K. Katalinić szerint a magyar kormány tett először javaslatot az önálló horvát állam megalakítására. Ismerve Teleki Pál külpolitikai elképzeléseit és taktikai módszereit, aligha valószínű, hogy ennyire sietett volna tanácsokat adni Németországnak.
- 9 OL Küm. K. 64. 1941–67. t. Sztójay Döme berlini magyar követ 1941. március 30-án feladott 71-es számú számjeltávirata.
- 10 OL Küm. K. 64. 1941–67. t. Bárdossy külügyminiszter Sztójay részére küldött választávirata.
- 11 OL Küm. K. 64. 1941–67 t. Bárdossy Bartók László zágrábi magyar konzulon keresztül üzentte ezt meg Mačeknek, 1941. április 1-jén.
- 12 *Vladko Maček*: Memoari. Zagreb, 1992. Eredetileg angol nyelven jelent meg *Maček, V.*: In the Struggle for Freedom. New York, 1957.
- 13 Először Alfred Feundt zágrábi német konzul tárgyalt Mačekkel, közvetlenül a március 27-i belgrádi puccs után – sikertelenül, majd a Veessenmayerrel együtt Zágrábba érkezett Walter Malletke próbálta meg rávenni a legnagyobb befolyással bíró horvát párt vezetőjét az együttműködésre (vagyis a horvát állam kikiáltására) – ismét sikertelenül. Ezután Veessenmayer csak az usztasákkal próbálkozhatott. Bővebben *Hrvoje Matković*: Povijest Nezavisne Države Hrvatske. Zagreb, 1994.
- 14 OL Küm. K. 64. 1941–67 t. Sztójay Döme berlini követ 1941. április 11-én kelt 98-as számú számjeltávirata.
- 15 Lásd: Documents on German Foreign Policy. Idézi *F. Tudjman*: Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji, 1918–1941. II. kötet, 357.
- 16 *Katalinić, K.*: Radjanje države. Eredetileg in: Čiliga, A. Bilten HDS-a, 34–36. szám, 46.
- 17 Erről tanúskodik az NDH külügyminisztériumának 1942-es kiadványa az 1941-ben kötött nemzetközi szerződésekről, melynek alapján látszik, hogy a horvát állam más államokkal sokkal több és fontosabb egyezményt kötött, mint Magyarországgal. NDH Ministarstvo vanjskih poslova. Međunarodni ugovori. 1941. Zagreb, 1942.
- 18 *Mladen Lorković–dr. T. Drezga*: Postanak i priznanje NDH. Spremnost, 1944.
- 19 *Matković, H.*: i. m.
- 20 OL Küm. K. 64. – 1941–67. t.